

Nove pobude mariborske Sinagoge

VSE VEČ SPOMINJANJA O HOLOKAVSTU TUDI V SLOVENIJI

Kljub nekaterim drugačnim interpretacijam velja splošna ocena, da vedenje o holokavstu tudi 67 let po koncu druge svetovne vojne še vedno ne dosega zelenega javnega zavedanja in pozornosti. Kljub majhnosti slovenskega ozemlja in maloštevilni pred- in povojni judovski populaciji na Slovenskem lahko slovensko zgodovino holokavsta opišemo kot mikrokozmos zgodovine holokavsta v srednji Evropi in jo celo moramo tako opisati. Spomin na holokavst in tragedijo genocida pa naj ne bo zgolj spomin na žrtve, pač pa tudi na tiste, ki so največjo tragedijo iz prve polovice 20. stoletja preživeli. Dolžnost zdajšnjih generacij in tudi naloga zgodovinopisja je, da 67 let po koncu holokavsta in zaradi odhajajočih generacij preživelih preprečimo izgubo spomina na to najtemnejšo plat zgodovine minulega stoletja. V ta prizadevanja se dejavno vključuje tudi Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, ki svojo programsko podobo gradi na prezentaciji judovske zgodovine in kulture na Slovenskem s poudarkom na mariborski srednjeveški judovski skupnosti in se dejavno vključuje tudi v programe s področja učenja in spominjanja o holokavstu.

Sinagoga Maribor je, ob Sinagogi v Lendavi, edinstven spomenik slovenske judovske dediščine, hkrati pa gre za eno redkih v srednjeevropskem prostoru ohranjenih srednjeveških sinagonalnih zgradb, zato je posebna in dragocena tudi v tem pogledu. Zgodovinske okoliščine in geografska lega so prednosti, ki nam ponujajo odlično izhodišče in možnosti za mednarodno sodelovanje (Gradec–Dunaj–Praga–Bratislava–Sopron–Győr–Budimpešta–Zalaegerszeg–Beograd–Sarajevo–Dubrovnik–Zagreb–Varaždin–Čakovec–Lendava ...). Ob tem moramo poudariti, da že nekaj let uspešno sodelujemo z nekaterimi domačimi in tujimi organizacijami in institucijami, npr. z Judovsko skupnostjo Slovenije, Sinagogo v Lendavi¹ in z Judovskim muzejem mesta Dunaja, ter s posamezniki, ki tako ali drugače prispevajo k širjenju zavesti o koeksistenci različnih kultur v evropskem prostoru. Prizadevanja za okrepitev mednarodnega prijateljskega sodelovanja z različnimi judovskimi muzeji in skupnostmi postajajo vse bolj intenzivna in razvejena, kar pozitivno prispeva k še večji prepoznavnosti ne samo Sinagoge Maribor, temveč tudi mesta Maribora in Republike Slovenije v širšem, mednarodnem prostoru.

Sinagoga Maribor si vse od odprtja aprila 2001 prizadeva dvigniti zavest o nekdanji sinagogi in (srednjeveških) judovskih skupnostih v Mariboru in drugih slovenskih mestih, s tem pa tudi o večstoletni prisotnosti Judov na slovenskem ozemlju in njihovi pomembni vpetosti v zgodovino slovenskega prostora. Kljub vsemu so pred nami še številni načrti: treba bi bilo nadaljevati raziskovanje in arheološka izkopavanja pod zgradbo Sinagoge in na celotnem območju Židovske ulice oziroma nekdanjega mariborskega »geta«; prav tako moramo nadaljevati raziskovanje še vedno ne dovolj pojasnjene usode mariborskih Judov in sinagoge v drugi svetovni vojni – dejstvo, da je stavba vojno preživela praktično neokrnjena, je izrednega pomena za mariborsko in slovensko (judovsko) zgodovino; med drugim pa bi bilo izzivalno s primerjalnoraziskovalnimi metodami določiti lokacijo, obseg in videz galerije za ženske v osrednjem prostoru nekdanje sinagoge, pri čemer bi se oprli na obstoječe srednjeveške sinagonalne arhitekture srednjeevropskega prostora (Praga, Sopron, Worms); itn.² Dobro bi bilo pojasniti obseg judovskega pokopališča ob sinagogi (kar je ena od svetovnih redkosti) in lokacijo obrednega kopaljšča ob reki Dravi. Dokončati bi bilo treba tudi arheološka raziskovanja pod zgradbo sinagoge in najdbe po restavratorskih opravilih namestiti na mesto najdbe, s čimer bi objekt pridobil atraktivnost in vsebinsko sporočilnost. Prve pobude o tem so bile dane lokalni skupnosti in tudi pristojnemu ministrstvu.

V nekajletnih prizadevanjih za ustanovitev Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor³, ki naj bi postopoma prevzel osrednjo vlogo pri raziskovanju zgodovine Judov na slovenskem ozemlju od najzgodnejših sledov naselitve do danes, pri vodenju evidence o judovski dediščini in spomenikih, med katerimi so nekateri razglašeni za kulturne spomenike državnega

¹ Glede na aktualne okoliščine, ki pogojujejo aktivno delovanje lendavske Sinagoge, bi bilo morda atraktivno in izzivalno razmišljati celo o možnostih njene priključitve k Sinagogi Maribor.

² Eden od načrtov predvideva tudi z analizo DNK določiti identiteto skeleta, najdenega ob obnovitvenih delih.

³ Ustanovljen je bil leta 2010, delovati pa je začel 1. aprila 2011.

ali regionalnega pomena, je bila v ospredju zahteva strokovnih krogov, da bi Sinagoga prevzela vlogo študijskega središča za slovensko judovstvo. Odločitev Mestne občine Maribor⁴, že leta 2011 prevzel nekaj težiščnih nalog nacionalnega koordinatorja za učenje in spominjanje o holokavstu. Projekti s tega področja postajajo vse bolj prepoznavni in tako Sinagoga Maribor postopoma dobiva vlogo nacionalnega študijskega središča za holokavst in antisemitizem na Slovenskem. Pri tem uživa podporo ustanov v lokalnem in širšem okolju. Poleg Sektorja za človekove pravice na Ministrstvu za zunanje zadeve RS, s katerim Sinagoga sodeluje že nekaj let, je pomembna tudi podpora ZRC SAZU. Že drugo leto zapored je Sinagoga deležna tudi podpore mednarodne organizacije ITF, katere polnopravna članica je od leta 2011 tudi Slovenija.

Od leta 2007 smo sodelavci mariborske Sinagoge aktivno vključeni v posebno projektno skupino Ministrstva za zunanje zadeve RS, ki si prizadeva za mednarodno sodelovanje na področju izobraževanja, spominjanja o holokavstu in raziskovanja o njem. Temeljna študija o sedanjem stanju, razmerah in nakazanih usmeritvah na kratki in dolgi rok, s katero je razpolagala slovenska stran na poti do polnopravnega članstva v mednarodni projektni skupini za učenje o holokavstu, je bila uspešno zaključena in v nekaterih pogledih kljub določenim pomanjkljivostim pomeni svojevrstno dodano vrednost Mednarodne projektne skupine za holokavst. Naši partnerski državi sta bila Madžarska in Izrael, Slovenija pa je povsem odprta za sodelovanje z vsemi drugimi članicami omenjene skupine. Posebno bogastvo te skupine je celovit pristop k obravnavanju genocida, saj se ne omejuje le na holokavst Judov, pač pa že v izhodiščih zajema tudi Rome, Sinte in druge žrtve rasnega preganjanja in množičnega uničevanja prebivalstva na okupiranih območjih med drugo svetovno vojno. To je pomembno tudi za slovenske razmere. V Sinagogi Maribor že dalj časa snujemo znanstveno srečanje, na katerem bi celovito predstavili tudi genocid nad slovenskimi Romi med drugo svetovno vojno. Zelo koristna pa se mi zdi ciljna usmeritev skupine – naslonitev na uradne ustanove in organizacijo civilne družbe, zlasti če se opre še na izobraževalne, znanstvene in druge ustanove, ki se strokovno ukvarjajo s človekovimi pravicami in njihovim kršenjem – in holokavst je bil zagotovo najhujša oblika kršenja človekovih pravic in osebnih svoboščin. Zlasti če se zavedamo obsega in posledic teh kršitev in še posebno velikanske razsežnosti in uničevalnih posledic holokavsta za Jude in človeštvo nasploh. Temu vidiku smo zadnja štiri leta sledili v Sinagogi – od leta 2010 pa dodali še dvojce znanstvenih srečanj v okviru široko zastavljenega projekta *ŠOA – SPOMINJAJMO SE*. V Mariboru smo tako prvič celovito znanstveno predstavili holokavst na Slovenskem s posebnim poudarkom na preganjanju Judov v Ljubljanski pokrajini, na Goriškem, Štajerskem in v Prekmurju. Referati uglednih raziskovalcev, zgodovinarjev, sociologov in antropologov so izšli v zajetnem zborniku in bodo tako trajno dostopni zainteresirani strokovni in širši laični javnosti. Slednja se za to tematiko vedno bolj zanima. Uvedli smo tudi celovite predstavitve slovenskih pravičnikov. Doslej smo predstavili Uroša Žuna in Andreja Tumpeja. Januarja 2012 smo v Mariboru postavili še *Tlakovce spomina* z imeni 12 mariborskih žrtev holokavsta. To je bila nadvse odmevna pobuda, ki je naletela na velik odmev in javnosti in pomeni začetek trajnejšega in sistematičnega ohranjanja zgodovinskega spomina na tragedijo genocida, v kateri je bila v dobršni meri uničena predvojna slovenska judovska skupnost. Skupaj je holokavst terjal 558 žrtev, od katerih jih je 481 umrlo v koncentracijskih taboriščih. Med njimi je bilo tudi 69 mladoletnih (otrok). Največji je bil delež prekmurskih Judov, od katerih so po letu 1945 ostali le še ostanki ostankov.

S projektom *ŠOA – SPOMINJAJMO SE*, ki je bil zasnovan v Sinagogi v okviru sodelovanja s Prvo gimnazijo Maribor, z Inštitutom za novejšo zgodovino v Ljubljani in s Študijskim centrom za narodno spravo v Ljubljani, smo nakazali kompleksnost novega pristopa k obravnavi posameznih tematskih sklopov o holokavstu oziroma genocidu. Zdaj nas prvenstveno zanimajo tudi zgodovinopisno gledano šibke strani tega poglavja 20. stoletja, predvsem pa nekateri zgodovinski nastavki, ki smo se jih začeli lotevati znotraj znanstvenega pristopa k prezentaciji te tematike, in sicer: zgodovina holokavsta: pogoji (vzpon fašizma in nacizma, rasno čiščenje nemškega rajha, družbena diskriminacija, brezpravnost, razlastitve in izsiljena emigracija Judov iz nemškega rajha; koncentracija v geta, množične usmrtitve na zasedenih vzhodnih ozemljih, rasizmi in antisemitizem: strukture drugačnosti v človeških odnosih (konflikti, vojna in množično nasilje); kako se spominjati in učiti o holokavstu, holokavst v kontekstu povojnih evropskih političnih procesov; antinacizem in antifaašizem kot ideološka temelja združene Evrope, travma preživelih; medgeneracijska travma množičnega nasilja, množične deportacije – historični nastavki, obseg in posledice, zgodovinska, sociološka in psihološka analiza nacističnega uničevalnega sistema, moralna konstitucija nacističnih iztrebljevalcev – odnos med

⁴ V javnosti je ohranjeno tudi ime Kulturni center Sinagoga Maribor.

njimi in deportiranci/z zornega kota posameznika/; odnos žrtev-preganjalec, degradacija žrtev – lažni občutki moči in boj za preživetje, znanstvena podpora množičnemu uničevanju in zatiranju – tehnologije smrti in mehanizmi iztrebljanja; zloraba znanosti v nacističnih taboriščih in podpora umorom, individualna in kolektivna krivda za množično uničevanje, zanikanje holokavsta – genocid nad Judi je zgodovinska laž (izum zavezniške in judovske propagande); holokavst in razredno nasilje/nacistično prilagajanje azijski praksi/ – Hitlerjeva obsesivna identifikacija judovstva z boljševizmom, holokavst in slovensko zgodovino pisje.

Tem nastavkom bo treba postopoma dodati zgodovinsko obravnavo in jih na različne načine prezentirati javnosti. Ena od oblik je tudi muzejska oziroma muzeološka, pri čemer pa menim, da je klasične razstave treba nadomestiti z modernejšimi načini in tehnologijo. Sodobna multimedija postaja nepogrešljiva in omogoča vsestransko doseganje želenih učinkov, še posebno edukativnih. O klasični postavitvi muzejskih razstav pa je treba povedati, da je muzejskih predmetov zelo malo in da večina tovrstnih razstav sloni na arhivskem gradivu. Strinjam se s tezo, da zgodovina holokavsta v Sloveniji doslej še ni bila docela povedana. Treba jo bo napisati neobremenjeno, objektivno in celovito, tako, da jo bo mogoče jemati kot del zgodovine holokavsta v srednji oziroma jugovzhodni Evropi. Tega dela se lahko mirne duše lotimo – imamo dovolj relevantnih strokovnjakov, ki bodo ta segment še vedno spregledane narodne zgodovine obdelali tako, da bo uporabna za maloštevilne slovenske Jude, predvsem pa bo služila za učenje o holokavstu in bo prvenstveno namenjena učencem, dijakom in študentom. V nadaljevanju pa posamezni deli tudi zahtevnejšim znanstvenim in strokovnim krogom za sistematično, načrtno in transparentno obveščanje domače in tuje javnosti o Judih, holokavstu in antisemitizmu. O slednjem je tudi v Sloveniji še veliko nejasnega, zato dela v Mariboru ne bo zmanjkalo.

Dr. Marjan Toš
Sinagoga Maribor